

Türk dış politikası tarihi (I)

Ağustos 1914'te Bolşevizm, tıpkı Ortaçağ'da eyalet gümrüklerinin ulusların oluşumunu engellemiş olduğu gibi bugün de kapitalist devletlerin gümrükleri, orduları ve savaşlarıyla birlikte dünya ekonomisinin gelişimini engellemekte olduğunu ilan etti. Bolşevizm, tarihi görevinin, ulusal sınırları ortadan kaldırarak Avrupa ve dünya birleşik Sovyet devletlerini kurmak olduğunu kavramıştı. Kasım 1917'de Bolşevik hükümet, politik sistemini ayırt etmeksizin tüm burjuva devletlere karşı uzlaşmaz bir mücadele başlattı. Bu, Lenin'in askeri diktatörlükler ile parlamenter demokrasiler arasında genel olarak bir fark görmediği anlamına gelmiyordu; ama ona göre bir devletin dış politikası politik örgütlenme tarzınca değil, egemen sınıfın maddi çıkarları doğrultusunda belirleniyordu. Aynı zamanda, o dönemin Kremlin'i, emperyalist uluslar, sömürgeler ve yarı sömürgeler arasında köklü farkların olduğunu formüle etti ve gene her birinin politik yönetim biçiminden bağımsız olarak, sömürgeleri metropol ülkelere karşı tümüyle destekledi. (Troçki, "Dünya Politikasında Kremlin", 1939.)

Türkiye, Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) iktidarlarıyla birlikte kendince yeni bir dış politika atılımı içine girdi. Neoliberal normlar çerçevesinde yürütülen ihracata yönelik ekonomi politikalarını tamamlayacak olan bir diplomasi stratejisi olarak öngörülen bu yeni "açılım" çizgisi, geleneksel Türk dış politikasının belirli özelliklerini halen içeriyor olmakla birlikte (özellikle Kürdistan ve Kıbrıs'a ilişkin sorunlarda), ondan bazı noktalarda önemli kopuşları da beraberinde getirdi, getiriyor. Yeni dış politika mimarları Türkiye'nin son yirmi yıl içinde gösterdiği ekonomik gelişme performansının artık sadece güvenlik kaygılarıyla belirlenen bir stratejiyle yetinmeyen, ülkelerin gelişmişlik ölçeğindeki yerine uygun kapsayıcılıkta bir "yayıma" diplomasisine gereksinim duyduğunu belirtiyorlar. Üstelik Türkiye'nin bu tip bir yeni politikayı gerçekçi ölçülerde uygulayabilecek ekonomik, kültürel ve tarihsel araçlara sahip olduğunu söylüyorlar. Onlara göre Türkiye, tıpkı Brezilya veya Güney Afrika gibi kendi bölgesinde bir "güç" olmanın olanaklarını elinde bulundurmaktadır ve bu hedefe uygun uluslararası ilişkiler ve ittifaklar çerçevesi kurmalıdır.

Tabii Dışişleri Bakanlığı açıklamalarında, üniversitelerdeki doktora tezlerinde, liberal sivil toplum örgütlerinin raporlarında ve en önemlisi de şimdiki başbakan Ahmet Davutoğlu'nun *Stratejik Derinlik(1)* başlıklı akademik çalışmasında dile getirilen bu görüşlerin, ekonominin somut para ve mal değiş tokuşlarıyla, diplomatik ilişkilerin ise istihbarat servislerinin faaliyetleri, kulis ve lobi entrikaları ve çoğu zaman da silahların aracılığıyla sürdürüldüğü bir dünyada ne oranda gerçekçi ve uygulanabilir olduğu tarihsel deneyim içinde ortaya çıkmakta. Davutoğlu'nun ileri sürdüğü "komşularla sıfır sorun" tezinin bugün neredeyse hepsiyle çekişme-çatışma politikası biçiminde tezahür ettiğini görüyoruz. Türkiye'nin son dönemde, bırakın bölgesel güç olmayı, giderek yalnızlaşan bir ülke konumuna gerilediğini hükümet yetkilileri bile kabul etmekte.(2) O halde, AKP hükümetleri bu yeni uluslararası politikayı uygulamakta yanlışlar mı yaptı? Yoksa bu politikanın ideologları tezlerine zemin oluşturan ulusal ve uluslararası ortamı ve koşulları mı yanlış tahlil ettiler? Bu iki unsurun da varlığından söz edilebilir ve bunlara ileride değineceğiz, ama bizce çok daha önemlisi İslamcı liberal ideologların ve politikacıların sınıf mücadelelerinin belirleyici etkilerini öngörülerine dahil etmekte tam bir körlük ve becerisizlik göstermiş olduklarıdır.

Ülkelerin uluslararası ilişkiler sisteminde giriştikleri her yeni politik atılım kuşkusuz riskler ve zorluklar içerir. Eğer bu atılım oluşmuş ittifaklar ağında değişiklikler gerektiriyorsa, karşılaşılabilecek tehlikeler ya da olumsuzluklar daha da büyük olabilir. Kaldı ki, emperyalist çağda ülkeler arasında kurulmuş olan hiyerarşik yapının belirli noktalarından kopması; güç ilişkilerinde radikal yer değiştirmelerin gerçekleşmesi; ya da devletlere empoze edilmiş olan statülerin bozulması, çoğunlukla ciddi çatışmalı süreçler sonucunda gerçekleşmektedir. Çağın başlangıcından itibaren yaşanan iki dünya savaşı, sömürge ayaklanmaları, isyanlar ve devrimler, işgaller ve darbeler, halen sürmekte olan bölgesel savaşlar... bu tip süreçlerin neredeyse kaçınılmaz örnekleridir. Türkiye AKP önderliği altında, "Yeni Osmanlıcılık" politikalarıyla nereye yönelmek istiyor? Amaçları için gerekli olan araçlara sahip mi? Ve de en önemlisi, "yumuşak" da olsa bir "güç" olabilmek için kendisini bu yolda bekleyen çatışmalara istekli ve hazır mı?

Bir ülkenin dış politikası, devleti elinde bulunduran egemen kesimlerin ulusal politikalarının uluslararası alandaki açılımıdır. Devletin uluslararası ittifakları ve

bölgesel ya da dünya ölçeğinde yaşanan çelişki ve çatışmalarda takınacağı tutum, hakim sınıfın (ya da sınıfların) iktidar sürekliliğini güvence altına alacak biçimde şekillendirilir. Bu nedenle de dış politika bir bakıma “hükümetler üstüdür”, egemen sınıflar bloğunda nitel değişiklikler olmadığı sürece (kimi gelgitlere karşın) sürekliliğini korur, yani bir “devlet politikası” olarak kalır. Bu bakımdan, eğer AKP iktidarıyla birlikte Türkiye'nin dış politikasında gerçekleşen ya da önerilen önemli değişikliklerden söz edilecekse, bunun devletin tepesindeki hangi sınıfsal doku ve (varsa) rejim değişimleriyle ilişkili olduğunu belirleyebilmemiz gerekiyor. Bu açıdan, İslamcı politik akımın Yeni Osmanlı utkusunun hangi tarihsel çerçeveye oturduğunu anımsayalım.

XX. Yüzyılın Başları

Osmanlı İmparatorluğu XX. yüzyıla büyük toprak kayıplarıyla girecekti. İngiltere ve Fransa'nın başını çektiği sömürgeci güçler, ardından Rusya ve Avusturya-Macaristan yayılcılığı, İmparatorluğun bünyesinde sürekli bir kanamaya yol açmış durumdadır. 1854-56 Kırım savaşı, 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı, 1881'de Fransa'nın Tunus'u, ertesi yıl İngiltere'nin Mısır'ı ve 1885'te Bulgaristan'ın Doğu Rumeli'yi ilhakı, 1908'de Bosna vilayetinin Avusturya-Macaristan tarafından ilhakı ve Bulgaristan prensliğinin bağımsızlığını ilan etmesi (bunların ardından gelecek olan 1911-12'de Trablusgarp savaşı, 1912-13 Balkan savaşları yenilgileri) saltanatı Anadolu'ya doğru gerilemeye zorlamıştır. Bütün bu dönem boyunca padişahlık rejimi, Avrupa'daki Büyük Güçler arasındaki dengelerden ve/veya çelişkilerden yararlanarak kendini korumaya çalışmaktadır. Abdülhamit, sömürgeci Avrupa güçlerinin empoze ettiği uluslararası düzeni kabul etmiş durumdadır ve bu sistem içinde imparatorluğu ayakta tutma, iktidarının sürekliliğini sağlama gayretindedir.

Aslında saltanatın geleceği Osmanlı devletinin varlığı ya da yokluğu sorununa bağlanmıştır. Ama devletin bekâsı, yenilgilerin başlıca sorumluluğunu padişahlık düzeninin çürümüşlüğüne bağlayan otokratik rejim muhaliflerini de ilgilendiren başlıca konudur. Bu bağlamda, devlet erkânının yanı sıra aydın kesimleri arasında da çeşitli öneriler ileri sürülmektedir. Başlıca üç grupta toplanan bu öneriler, daha sonraları kurulacak olan Cumhuriyet rejiminin, hatta bugün izlenmeye

çalışılan ulusal ve uluslararası politikların anlaşılmasına da ışık tutacak öğeler içermektedir.

Dönemin devlet tartışmaları Türkçülük akımının önde gelen yazar ve siyasetçilerinden Yusuf Akçura'nın 1904'te kaleme aldığı *Üç Tarz-ı Siyaset*(3) adlı, tez nitelikli çalışmasında özetlenmektedir. Akçura'ya göre Osmanlı devletinin yeniden yapılandırılmasına ilişkin olarak gelişen üç düşünce akımı vardır. Bunlar, bir Osmanlı ulusunun oluşturulmasını savunan *Osmanlılık*; İslam milletinin biraraya toplanacağı bir devleti öngören *İslamcılık* ve ırka dayalı Türk ulusculuğunu savunan *Türkçülük* anlayışlarıdır. Osmanlılık, cins, din, mezhep ve ırk ayrımı gözetmeksizin, haklar ve ödevler bakımından eşit bireylerden oluşan bir Osmanlı halkı yaratılması peşindedir. Kendisine örnek aldığı oluşum ise "Amerikan ulusu"dur. Ana hedef devletin parçalanmaktan kurtarılması, verili sınırların korunmasıdır. Tanzimat döneminde (1839-1876) Sultan Abdülaziz'in sadrazamları Âlî ve Fuat paşaların başını çektiği Osmanlılık taraftarları, II. Mahmud döneminde başlatılan liberal reformların sürdürülmesinden yanadır. Başlıca destekçileri ise III. Napolyon'un yönetimi altındaki Fransa'dır. Bu dönemde gerçekleştirilen "Fransızvari" reformlar ve bu reformların Mekteb-i Sultani (Galatasaray) benzeri örnekleri bu akımın ürünleridir. Ama Akçura'ya göre bu önerinin artık tarihsel zemini kalmamıştır, zira ulusal devletler çağında ırka dayalı ulus anlayışı öncelik kazanmıştır. Bu bakımdan olası bir Osmanlı ulusunda Türkler Arap çoğunluk içinde eriyecektir. Üstelik, Fransa'nın 1870-71'de, ırk esası üzerine kurulmakta olan Alman devleti karşısında yenilgiye uğraması, Osmanlılık akımını temel dayanağından mahrum etmiştir. Öte yandan Rusya ve çeşitli Avrupa ülkeleri dini ve mezhepsel nedenlerle böyle bir oluşuma olanak tanımayacaklardır. Akçura, "*Zannımca artık Osmanlı milleti meydana getirmekle uğraşmak boş bir yorgunluktur*" der.

İslamcılık akımının öncüleri ise, Osmanlılık savunucusu Genç Osmanlılar hareketinin içinden çıkar. Akçura'ya göre, kendi ülkelerinde on sekizinci yüzyıl Batı sosyal bilimcileri ve filozoflarının etkisiyle yetişen aydınlar Avrupa ülkelerine geçtiklerinde burada soy ve dinin önemini kavrarlar, Fransız usulü bir Osmanlı ulusunun yaratılamayacağını, Saltanat topraklarında yaşamakta olan farklı ırk ve dinlerden toplulukların "menfaatleri değilse bile, arzuları" gereği böyle bir birliğe yanaşmayacaklarını kavrarlar. Bu tür bir "ulus" Doğu ülkelerinde yaratılamaz

sonucuna ulaşırlar. *Sırat-ı Müstakim* dergisi çevresinde toplanan Şehbenderzâde Ahmed Hilmi, Said Halim Paşa, Mehmed Akif, Mustafa Sabri, İsmail Fenni, Said Nursi gibi İslamcı aydınlar, İslam unsurlarının önce Osmanlı ülkelerinde, ardından tüm dünya ölçeğinde soy farklılıklarına bakmaksızın birleştirilmesi düşüncesini işlemeye koyulurlar. Onlara göre din ve millet bir ve aynı şeydir. Önceleri kuramsal düzeyde yazılı basında işlenen bu düşünce Abdülaziz'in son dönemlerinde "Panislamizm" terimi biçiminde diplomatik söylemin bir parçasını oluşturmaya başladı. Bunu devlet politikası haline getiren ise Sultan Abdülhamid oldu. Akçura'nın anlatımıyla, Abdülhamid,

Günümüzdeki hükümdar, sultan, padişah lakâbları yerine halife dinî sıfatını koymaya çalıştı; genel siyasetinde din, islâm dinî mühim bir mevki tuttu. Nizamî mekteplerin tedrisatında dinî maddelere ayrılan zaman arttırıldı. Tedrisatın esası değiştirilmek istendi... Yıldız saray-ı hümayunu; hocalar, imamlar, şeyhler, şerîfler ile doldu. Bazı mülki memurluklara sarıklılar tayin edilir oldu... Her tarafta tekkeler, zaviyeler, camiler yapım ve tamirine çalışıldı. Hacılar ehemmiyet kazandı.(4)

Abdülhamid bu politikası doğrultusunda Müslüman yoğunluklu Afrika ve Asya ülkelerine elçiler gönderir. Kutsal topraklarla ticari ve askeri ulaşımı kolaylaştırmak amacıyla Şam'ı Medine'ye bağlayacak olan Hamidiye Hicaz Demiryolu'nun inşaatını başlatır (1900)(5). Ama "İslam milleti"nin birliği projesi esas olarak imparatorluğun içine yönelik bir politikadır. Sadece emperyalist Batı'nın basıncı altında gerilemekle kalmayıp içinden de çürümüş ve dağılmakta olan devleti ayakta tutmaya çalışmanın bir aracıdır. Nitekim saltanatın hilafete dönüştürülmesi uygulamaları, ülke halklarını oluşturan Ortodoks Rumlar, Apostolik ve Katolik Ermeniler, Musevi Yahudiler, Ezidiler, hatta Alevi Müslümanlar üzerinde baskı ve katliamlar düzenlemenin ötesine geçmez. Ayrıca, Müslüman olmayan halkların diğer ülkelerden korunma taleplerinde bulunmalarına ve bunun sonucunda Avrupa ülkelerinin Osmanlı devleti üzerindeki baskılarını yoğunlaştırmalarına zemin hazırlar.

Türkçülük akımı ise Akçura'nın çalışmasını hazırladığı dönemde henüz daha çok yenidir, hatta onun bu akımın Osmanlı'daki ilk kurucusu olduğu söylenebilir.

Akçura, “devletin kurtarılması” adına önerdiği “Türk ulusunun yaratılması” düşüncesi, esas olarak Osmanlıcılık önerisini uygulanamaz görüyor olmasından kaynaklanır. Ona göre çağdaş tarih “ırk” esası üzerine kurulmuş devletler tarafından yazılmaktadır, din ise bu amaca yönelik yardımcı, tamamlayıcı bir işlev görebilir:

Zamanımız tarihinde umumî cereyan ırklardadır. Dinler, din olmak bakımından, gittikçe siyasi ehemmiyetlerini, kuvvetlerini kaybediyorlar. İçtimaî olmaktan ziyade şahsileşiyorlar. Cemiyetlerde vicdan serbestliği, din birliğinin yerini alıyor. Dinler, cemiyetlerin ek işleri olmaktan vazgeçerek, kalblerin hâdi ve mürşitliğini deruhte ediyor, ancak halik ile mahluk arasındaki vicdanî rabita haline geçiyor. Dolayısıyla dinler ancak ırklarla birleşerek, ırklara yardımcı olarak siyasi ve içtimaî ehemmiyetlerini muhafaza edebiliyorlar.(6)

Akçura, *Türk gazetesi* çevresinde toplanmış, ama siyasi olmayıp sadece “ilmi bir mahfil” olarak biraraya gelmiş bir topluluğun bulunduğu farkındadır. Ne var ki o bu çevreyi, Türklüğü sadece Osmanlı sınırları içinde yer alan Türk kavimine dayandırıyor olmakla eleştirir. Oysa Türkler, “Hanbalık’tan, Karadağ’a, Timur yarımadasından Karalar İline kadar Asya, Avrupa ve Afrika’nın mühim birer kısmını kaplayan büyük ırkın efradı(dır)”. Bu sınırlar, Akçura’nın yapıtında henüz adı geçmemekle birlikte daha sonraları kendisinin de dahil olduğu bazı Türkçü ideologlar ve siyasilerce (İsmail Gaspıralı, Ahmet Ağaoğlu, Hüseyinzade Ali Bey, Ziya Gökalp) tanımlanacak olan Turan ülkesini belirler.(7)

Türkçüler de diğer Abdülhamit karşıtı Osmanlıcılar, Batı yanlısı aydınlar ve bazı Müslüman olmayan gruplar gibi, İttihat ve Terakki’nin çevresinde toplanarak düşüncelerini uygulamaya geçirmeye çalışırlar. Ama daha Turan hayaline varmadan önce Osmanlı devletini ayakta tutmaya çalışmakta olan İttihatçıların dış politika anlayışları, Sultan’ın Batılı emperyalist güçler arasında değişen tercihler yapma ve birilerine karşı diğerlerinden yardım bekleme çizgisinin pek ötesine geçmeyecektir. Onların elinde Türkçülük söylemi, tıpkı İslamcılık politikasında olduğu gibi İmparatorluk sınırları içindeki Türk olmayan diğer halklar üzerinde ayrımcılık, asimilasyon ve soykırım malzemesi haline gelecektir.

İttihat ve Terakki ve İmparatorluğun Sonu

Bu akımlar genelde kitlelerden kopuk, belli bir toplumsal sınıfın hareketliliğine dayanmayan, ama kendileri kentsel alt sınıflardan gelip özellikle askeri okullara girebilmiş reformcu aydınlardan oluşuyordu. "Reformcuların bürokratik zümrenin alt rütbelerinden çıktıkları sık sık öne sürülmüştür. Tanzimat reformlarından sonra Enderun mektebinin yerini alarak devlet görevlilerini yetiştirecek okullar kuruldu. Ama o zaman bile öğrenciler kentsel alt sınıflardan gelmekteydiler. Çocukları kendileri kadar başarılı olmuş tek bir yüksek bürokrata rastlanmaz. Bürokratik rejim, özünde hep bir liyakatlılar erki oldu." (8) Örgütün derli toplu ve planlanmış bir eylemi olmasa bile esas olarak İttihat ve Terakki'nin etkisiyle gerçekleşen 1908 devriminin niteliğini anlatırken Troçki, İmparatorluğun o günkü durumunu ve reformcuların karakterini şöyle özetler:

Bu ülke yıllardır durgunluğun, tutuculuğun ve despotizmin simgesi oldu. Ülkenin İstanbul'daki Sultanı, Saint Petersburg'daki kardeşini aratmadı, hatta onu geride bıraktı. Çeşitli din ve ırklardan gelen halklar (Slavlar, Ermeniler, Rumlar) korkunç zulümlere uğradı. Ama Sultanın kendi halkı da -Müslüman Türkler- mutluluk içerisinde yaşamıyordu. Köylüler, hükümetin ajanları ve büyük toprak sahipleri tarafından köleleştirilmişti. Yoksul ve bilgisizlerdi, saplantılı inançları vardı. Okul sayısı çok azdı. Proletaryanın gelişiçeğinden korkan Sultan Hükümetinin aldığı önlemler, fabrikaların kurulmasına engel oluyordu. Muhbirler her yerde ortalığı kırıp geçiriyordu. Sultan bürokrasisinin (Çar bürokrasisi gibi) uyguladığı yağma ve yolsuzluk sınır tanımıyordu. Bütün bunlar devleti tam bir çöküşe götürüyordu. Avrupa'nın kapitalist hükümetleri, üzerinde soygun pazarlıkları yaptıkları Türkiye'nin çevresinde, aç kurtlar gibi dolaşıyordu. Ve Sultan Abdülhamit, kendi insanların kanının emilmesiyle ödenmek üzere, borçlanmaya devam ediyordu. Halkın uzun süredir artmakta olan hoşnutsuzluğu bu dönemde, İran ve Rusya'daki olayların da etkisiyle, açıkça ortaya çıktı.

Rusya'da Devrimin temel savaşıcısı proletaryadır. Türkiye'de, daha önce de belirttiğim gibi, ancak embriyon halinde bir endüstri vardı; proletarya zayıf ve sayıca yetersizdi. Türk aydınlarının en yetişmiş unsurları, fabrikalarda ve okullarda yeteneklerini sergilemek için biraz olanak bulabilen öğretmenler,

mühendisler, vb. orduya girdiler. Aralarından pek çoğu Batı Avrupa'da öğrenim gördü ve orada var olan rejimleri yakından tanıdı; Türkiye'ye döndüklerinde ise Türk askerinin yoksulluğu ve bilgisizliğiyle ve devletin yozlaşmasıyla karşılaştılar. Bu durum duygularını tetikledi ve subaylar, hoşnutsuzluğun ve devrimin odağı oldular. (9)

Rerformcu aydınların ve subayların öncülüğündeki ordunun Abdülhamit'e dayatmasıyla ilan edilen II. Meşrutiyet, sırtını demokratik bir burjuva toplumsal güce dayamadığı gibi, karşısında kendisine şiddetle direnecek bir geleneksel sınıf kesimi de bulmadı. Bu direnişin beklenebileceği yegane kesim olan ayan zümresinin gücü, giderek merkezileşen otokrasinin etkisiyle son derece zayıflamış durumdaydı. Kentli burjuvaziyi oluşturan tüccarlar ise (ağırlıklı olarak Rum ve Ermeni kökenliler) devrimin karşısında değil, piyasa işlerliğini düzeltecek ekonomik ve siyasi reformlar beklentisiyle değişimin yanında yer alacaklardı. Bu durumda, Keyder'in bizce doğru olarak tespit etmiş olduğu gibi, *"konjonktürel olarak reformcuların başarı ya da başarısızlığını belirleyen etken, rakip batılı devletlerin İstanbul politikasına yaptığı müdahaleler"* olacaktı. (10)

Durumun böyle olmasına karşılık İttihatçılar köşeleri belirlenmiş bir dış politika çizgisi belirleyememişlerdi. Bununla birlikte özellikle II. Tanzimat (1908) öncesi yayınlarında güçlü bir Batı düşmanlığı söz konusudur. Her ne kadar İngiltere veya Fransa tipi bir parlamenter sistem öneriyor olsalar da, bu ülkeleri Osmanlı'yı yıkmaya çalışan başlıca güçler olarak tarif ederler. 1902 kongresinin ardından Ahmet Rıza Bey çevresinde toplanan Genç Türkler, Türkçü-İslamcı bir "ulusalcılık" anlayışı geliştirirler ve dört yıl sonra da grubu gizli bir devrimci örgüt haline dönüştürürler. Bütün bu dönem boyunca tüm yayınlarında, özellikle de Fransa'da yayımladıkları *Mechveret Supplement Français* dergisinde Batılı büyük güçlere karşı açık bir düşmanlık sergilerler. Onlara göre, bu ülkeler Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamak istemekte; bu amaçla özellikle Türklere ve Müslümanlara karşı düşmanca politikalar izlemekte; örneğin Ermeni, Bulgar ve Makedon ayaklanmalarını desteklemekte, hatta Arapları Türklere karşı kışkırtmaktadırlar. Londra'da kurulan ve "en fanatik bir takım kilise mensupları ve politikacılardan" oluşan Balkan Komitesi Osmanlı'nın Balkanlar'daki egemenliğini kırmaya çalışmaktadır. 1904'te İngilizler ile Fransızların imzaladıkları anlaşma Osmanlı için Mısır'ın kesin kaybı anlamına gelmiştir.

1907'deki İngiliz-Rus Antlaşması'nın imzalanması da İngiltere'nin Balkanlar'a yönelik sömürgeci politikasının bir ürünüdür. Sultan Abdülhamit ise Batı'nın bütün bu tehditleri karşısında boyun eğmektedir ve bütün sorun onun korkaklığından kaynaklanmaktadır.(11)

İttihatçılar bir yandan yayınlarında İngiliz ve Fransız düşmanlığını işlerken, bir yandan da bu ülkelerle gizli görüşmeler ve pazarlıklar yaparlar, onlara karşı dostluk beyanlarında bulunurlar, ittifak önerileri geliştirirler. Bu yaklaşımları ilgili hükümetlerce reddedilince de bu kez Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na başvururlar. 1908 Temmuzunda II. Meşrutiyetin ilanından birkaç ay sonra Bosna krizi patlak verir, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu zaten uzunca bir süreden beri işgali altında tutmakta olduğu Bosna vilayetini ilhak eder, bu arada Bulgaristan bağımsızlığını ilan eder. Başlangıçta İttihatçılar, Sadrazam Mehmet Kamil Paşa'nın İngiltere'den yardım isteme politikasını desteklerler, ama kısa bir süre sonra tutum değiştirerek Avusturya-Macaristan ile iyi ilişkiler kurulması gerektiğini savunmaya koyulurlar. Daha sonraları paşa ve Harbiye Nazırı olacak olan Enver Bey, Avusturya-Macaristan'ın Selanik başkonsolosu Von Rappaport ile görüşerek İstanbul ile Viyana arasında iyi ilişkilerin kurulmasından yana olduklarını, bu konuda Kamil Paşa hükümetinin İngiliz yanlısı politikalarını desteklemediklerini bildirir, Bosna krizine siyasi bir çözüm bulunmasını ister ve *"kendilerinin bütün Avrupalı Büyük Güçlerle iyi geçinmek istediklerini, bilhassa, Balkan krizlerinde Osmanlı İmparatorluğu'na yardım edebilecek bir konumda bulunan Avusturya-Macaristan'a çok önem verdiklerini"* iletir.(12)

Öte yandan aynı günlerde İttihatçı önderlerden Ahmet Rıza ise Selanik'teki Fransız başkonsolosuyla aynı içerikli görüşmeler yapar, ardından Paris'e yaptığı seyahatte basına verdiği bir mülakatta Avusturya-Macaristan karşıtı bir tutum sergiler ve Bosna ve Bulgaristan sorunlarından Viyana hükümetini sorumlu tutar. Dahası, aynı Ahmet Rıza bu kez bir başka İttihatçı lider Doktor Nazım ile birlikte Kasım ayında Londra'da İngiltere'ye doğrudan ittifak önerirler, bu tür bir ittifakı Fransa'nın da desteklediğini iddia ederler. Bütün bu dönem boyunca Ahmet Rıza, Bulgaristan'ı da içine alacak bir Balkan Birliği projesini savunur ve böylesi bir birliğin Balkanlar'da Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na karşı bir denge unsuru olacağını iddia eder. Bu önerisi İngiltere tarafından reddedilince de Kasım'da Paris'teki Avusturya-Macaristan büyükelçisi Khevenhüller'le görüşerek

ona 100 milyon frank ödemeleri halinde Bosna'nın ilhakını tanıyabileceklerini iletir. İngiltere'nin o dönemdeki Balkan politikası, Almanya'nın Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun da katkısıyla güneydeki sıcak denizlere inme çabalarını engelleyebilmektir. Bu amaçla da Balkanlar'da gelişmekte olan milliyetçi akımları destekliyor, bağımsızlıklarının Almanya tarafından engelleneceği korkusunu yayıyordu. Onun bu politikası sonuçta İttihatçıların giderek Almanya'ya yaklaşmalarına yol açacaktı.

Bütün bu birbirini dışlayan ve rasgele politikalar İttihatçılarının bir çelişkisi olmaktan çok, emperyalizm olgusunu kavrayamamış, politikalarını küçük burjuva demokrasisi ideolojisine dayandırmaya çalışan bürokratik milliyetçi bir anlayışın çaresizce devleti kurtarma arayışlarıdır. Kapitülasyonların kaldırılmasını istemekte ama emperyalizmden kopmamakta; demokrasi talep etmekte ama meşruti monarşinin ötesine geçememekte; Sultan'ı korkaklıkla eleştirmekte, ama güçler arası dengelere oynama pragmatizminden vazgeçememektedirler. Oysa emperyalizm, kapitalist gelişimin ulaştığı en son aşamaydı ve zaten "emperyal" olanaklarını birkaç yüzyıl önce yitirmiş olan Osmanlı Devleti bu yeni gelişimin çok gerilerinde kalmıştı. Büyük miktarlarda toprak kayıplarına rağmen hâlâ elinde tutmakta olduğu -çağın geçerli ulus devleti sınırlarının çok ötesine taşan-bölgelerde egemen olan kapitalizm öncesi ve son derece geri kapitalist üretim biçimleri ve ilişkilerinin, bu padişahlık devletini ileri kapitalist ülkelerin ekonomik ve jeopolitik rekabeti karşısında ayakta tutamayacağı belli olmuştu.

Öte yandan, bir yarı sömürge ülkeyi salt siyasi reformlarla emperyalist rekabet dünyasından bağışık kılmanın ya da Büyük Güçlerin aşındırıcı saldırıları karşısında etkili biçimde koruyabilmenin olanaksız olduğu da Tanzimat'la başlayıp İttihat ve Terakki iktidarıyla sonuçlanan deneylerle ortaya çıkmıştı. Bu reformlar Osmanlı devletinin üzerinde yükseldiği ekonomik ve sosyal dinamiklerde köklü dönüşüm ve sıçramalar yaratmadığı gibi, emperyalizmin ülkenin üretim ve mülkiyet dokusuna daha fazla sızmasını kolaylaştırmıştı.

İttihatçılarının 1908'de başlattıkları demokratik devrim pek çok sorunla karşı karşıyaydı. Bunların başında da ulusal sorun geliyordu. İmparatorluk nüfusunu oluşturan etnik ve dini grupların son derece zengin ve çeşitli oluşu ulus

devletlerin ve milliyetçi akımların yaygınlaştığı bir evrede sadece merkezkaç güçler yaratmakla kalmıyor, ama aynı zamanda Saltanatın bu bileşimin “birliği” adına neredeyse sadece silahlı güce başvurması iç savaş dinamiklerine yol açıyordu. Bu durum Batılı emperyalist güçlerin toprak ve etkinlik alanı kapma girişimleriyle de birleşince İmparatorluk parça parça dağılıyordu.

...bununla birlikte ekonomik gelişmenin olmazsa olmaz koşulu ekonomik açıdan birleşmiş geniş bir bölgenin varlığıdır. Bu sadece Türkiye için değil bir bütün olarak Balkan yarımadası için de geçerlidir. (Ülkenin) üzerine bir bela gibi çöken, onun ulusal çeşitliliği değil bir dizi farklı devlete parçalanmış olmasıdır. Gümrük sınırları onu yapay biçimde farklı parçalara bölmektedir. Balkanlardaki hanedanlar arası entrikalara büyük kapitalist güçlerin müdahaleleri eklenmektedir. Bu koşullar devam ettiği sürece Balkanlar Pandora'nın kutusu olarak kalacaktır. Balkanlara barışı getirecek ve üretici güçlerin yaygın biçimde gelişmesini sağlayacak olan yegane çözüm tüm Balkan uluslarının, İsviçre veya Birleşik Devletler'dekine benzer biçimde, demokratik ve federal temelde oluşturacakları tek bir devlettir.(13)

Buna karşılık İttihatçılar, Türk ve Müslüman olmayan kimi ulusalcı demokrat partilerle (Ermeni Devrimci Federasyonu -Taşnaksutyun- ve ihtilalci Bulgar partileri) temas kurmakla birlikte, Osmanlı birliğini Türk ve Müslüman eksenli şiddetli bir milliyetçi ve merkezîyetçi politikayla sağlamaya yönelirler. Bu politika 1914'te patlayacak dünya savaşıyla birlikte Ermeni ulusu üzerinde soykırım düzeyine ulaşacaktır.

Doğrudan kendileri hükümette bulunmamakla birlikte iktidarı denetlemekte olan İttihatçıların tüm gayreti, İmparatorluğun ekonomik yaşamına doğrudan müdahale ederek bir “milli iktisat” geliştirmektir. Onların tasarladığı bu ekonomik düzende, doğuş halindeki burjuvazinin yegane kesimlerini oluşturan Rum ve Ermeni gruplara yer yoktu, zira İttihatçılara göre bu kesimler Batılı çıkarlara doğrudan bağlıydılar. Buradan hareketle de Yahudi ve Müslüman kökenlilerden oluşacak bir “ulusal burjuvazinin” yaratılmasına yöneldiler. Bu kesimlerin gereksinim duydukları sermaye birikimi sürecini ise merkezi bürokratik devlet aygıtı tetikleyecekti. Şerif Mardin, “ulusal burjuvazi” yaratma girişimini şöyle

açıklar:

Yirminci yüzyılın başlarına kadar Türkler, İmparatorluğun ekonomik yaşamına, önemli ekonomik girişim sahipleri olarak katılmamışlardır. Bu işler yabancılara ya da Türk ve Müslüman olmayan azınlıklara bırakılmıştır. Ulusal ülküler peşinde koşan Jön Türkler, yeni bir Türk girişimci sınıfı yaratmaya çalıştılar. Ancak, ekonomik gelişmenin laissez-faire siyasetine kapalı olduğu, Türkler ülkenin ekonomisini tümüyle ele geçirmiş olsalar bile, herkesçe kabul edilmişti. Nitekim, Jön Türklerin kısa bir tartışmadan sonra benimsedikleri ekonomi felsefesi, dayanışmacılık olmuştur.(14)

İttihatçıların bu politikasının önündeki en büyük engel İmparatorluğun sırtına yüklenmiş olan devasa borçlar ve elbette ülke ekonomisinin denetimini neredeyse tümüyle elinde bulunduran Düyunu Umumiye İdaresi'ydi. Bu idare devlet gelirlerinin tümü üzerinde emperyalist bir egemenliğe sahipti ve onun dörtte birine el koyuyordu. Devletin sistematik bütçe açıkları ise, yeni borçlanmalarla kapatılmaya çalışılıyor, bu da borç yükünün katlanarak artmasına yol açıyordu.

Özellikle bu nokta İttihat ve Terakki'nin neden I. Dünya Savaşı'na katılmış olduğunu açıklamaya yardımcı olur. Kuşkusuz bu katılım sadece kendi iradesinin bir sonucu değildi, zira İngiltere ve Fransa, Osmanlı İmparatorluğu içinde İttihatçıların yaratmaya çalıştığı yeni olgunun farkındaydılar. Yeni Türk hükümeti ulusal bir ekonomiyle daha sağlam bir devlet yapısı oluşturmaya çalışıyordu ve bu durum, İmparatorluk içinde zayıf bir yönetimin sürdürülmesinden yana olan Batılı emperyalistleri tedirgin ediyordu. Üstelik İttihatçılar, İngiltere ve Fransa'nın koruması altındaki Ermeni ve Rum burjuvaziyi tasfiye etme çabasındaydılar ve yabancılara ayrıcalıklar tanıyan kapitülasyonların kaldırılması gerektiğinden söz ediyorlardı. Öte yandan İstanbul'daki yeni yönetim bütün bu tasfiye ve yeniden kuruluş sürecinde Almanya'nın mali ve politik desteğini yanına almıştı. İmparatorluğun Almanya'nın yanında savaşa katılması, İttihatçılara "ulusal" politikalarını engelsiz uygulama fırsatı verecekti. O halde Osmanlı için, kendi dışında patlak vermiş olan Büyük Savaş'a katılmak zorunlu hale gelmişti.

Savaşla birlikte iktidara doğrudan el koyan İttihatçılar 1914 sonlarında kapitülasyonları kaldıracak, para basma yetkisini Düyunu Umumiye'nin emrindeki Osmanlı Bankası'nın elinden alıp Devletin yetkisine aktaracak, yerli üretimi koruyucu yeni gümrük tarifeleri uygulayacak ve (çoğu savaş vurguncularının yaratılmasına yarayan) benzeri uygulamalarla ulusal ekonomiyi güçlendirmeye çalışacaklardı. Nitekim bu politikalar**(15)** kısa sürede bazı sonuçlar verir: Rum ve Ermeni tüccarlar başarıyla tasfiye edilir ve onların yerini, savaş sırasında hızla fırlayan enflasyonun, tayınlamanın ve hükümet kayırmacılığının yardımıyla türeyen vurguncu Türk tüccarlar alır. Bu anlamda ulusal sermaye birikiminin koşulları yaratılmış olur. Öyle ki, *“Bir kestirime göre anonim şirketlerde Türk sermayesinin payı, 1908’de yalnızca yüzde 3 iken, savaş sırasında çok sayıda ticari ve sınai şirketin kurulması sonunda, 1918’de yüzde 38’e çıkar”*.**(16)**

Ama bu önlemler artık iflas etmiş ve çökmekte olan İmparatorluğu kurtaramayacaktı. İttihatçıların emperyalistler arası savaşta taraf olarak “devleti kurtarma” ve “milli iktisat” yaratma adına yüz binlerce Osmanlı uyruğunu ölüme yollama biçimini alan “dış politika” çılgınlığı “hasta adamın” nihayet can vermesiyle sonuçlanacaktı.

“Kemalist” Dış Politika

1919’da başlayıp dört yıl süren bir “ulusal kurtuluş mücadelesinin” ardından kurulan Ankara merkezli yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin dış dünyayla ilişkisi, resmi söylemin ardında yatan toplumsal ve siyasi dinamiklerle açıklanabilir. Öncelikle bir sorunun yanıtlanması gerekiyor: Kemalistler neden laik milliyetçiliği seçtiler ve bu bakımdan İttihatçı akımdan ayrıldılar? Her şeyden önce, İttihatçılar Osmanlı İmparatorluğu’nun kurtarılmasından, ayakta tutulmasından yanaydılar. Bu amaçla bir “Osmanlı ulusunun” yaratılamayacağını anladıkları andan itibaren de İslam ögesi etrafında kurulu bir birliğe yöneldiler. “Milli iktisat” politikalarının ardında yatan hedef de, Müslüman olmayan ticaret burjuvazisini tasfiye ederek onların mal ve sermaye varlıkları ile ticaret alanlarını Müslüman işadamlarına aktarmaya çalışmaktan pek öteye gitmiyordu. Türk ya da diğer Müslüman kesimlerden oluşacak yeni burjuvazinin elindeki yegane sermaye birikimi olanağı neredeyse bundan ibaretti.

Kemalistlerin laik milliyetçiliği bu gelenekten bir kopuşu ifade ediyordu ve bunu yaratan koşullar da bizzat dünya savaşının yarattığı yıkım ortamında oluşmuştu. İttihatçılar Abdülhamid'i iktidardan indirmişlerdi ama saltanat rejimini yok etmeye yönelmemişlerdi. Bunun nedenleri de emperyalist çağdaki demokratik devrimlerin sınırlı karakterinde yatıyordu. Böyle bir devrime öncülük edecek bir proletarya olmadığı gibi, burjuva demokratik idealler ancak ordu okullarında eğitim görme şansına erişen aydın subaylar arasında gelişmişti. Ordunun genel kitlesini ise yoksul ama eğitimsiz, herhangi bir devrimci köylü önderliğinden yoksun, son derece muhafazakâr, ideolojik olarak dinlerine ve Halifelerine bağlı yüz binlerce köylü oluşturuyordu. Demokratik ideallerini böyle bir orduya dayanarak gerçekleştirmek zorunda olan Genç Türk subaylar, köylü kitleleri gerçek bir kurtuluşa taşıyacak bir programa sahip değillerdi ve böyle olduğu sürece de Halifelik rejiminden kopamayacaklar, hatta İslam birliğini imparatorluğun temel zemini olarak kullanmaya devam edeceklerdi. Aynı şekilde monarşi rejimini yıkmaya kalkmak, bu rejimin din, adalet, eğitim ve bazı idari kurumlarını işgal eden ve toplumsal ayrıcalıklara sahip geniş bir "ilmiyye" sınıfını karşılarına almak olacaktı. Dindar köylü erat üzerinde ideolojik (dolayısıyla politik) denetime sahip ilmiyye, arzuladıkları devrim için orduya dayanmak durumundaki İttihatçılar için düşman sınıf ilan edilemiyordu.

Öte yandan, İttihatçıların kopamadıkları bir başka egemen kesim de ayanlardı. İmparatorluğun kırsal kesimini ekonomik ve toplumsal açılardan egemenliği altında tutan bu sınıf, meşrutiyet dönemlerinde de kentlerde, özellikle merkeze taşıdıkları mebuslar aracılığıyla mecliste ve devlet yönetiminde ağırlıklı bir güç haline dönüşüyordu. Ülke genelinde yönetimi ellerinde bulundurmak isteyen İttihatçıların 1908'deki parti programında köylüye bir tür toprak dağıtımından söz edilirken, 1909 programında bu hedefe hiç yer vermemeleri, (politik ağırlıkları nedeniyle ayanlara kuşkuyla yaklaşmalarına karşın) bu sınıfla işbirliği yapmak zorunda olmalarından kaynaklanıyordu.

İttihatçıların kendilerini mahkum ettikleri tarihsel kurumlar ve oluşumlar savaşla birlikte tahrip oldu. Saltanat tamamen emperyalist ülkelerin boyunduruğuna girdi, İmparatorluk parçalanıp yok oldu, büyük bölümü Batılı ülkelere işgal edildi, merkezi yönetimin yıkılışıyla birlikte ayanlık sistemi işlevsizleşti, farklı etnik grupların ve egemen kesimlerin temsil edildiği parlamento lağvoldu. Savaşla

birlikte Arap ve Balkan eyaletlerinin ayrı devletler halinde İmparatorluktan kopmuş olmaları ve Ermeni halka uygulanmış olan tehcir ve soykırım politikasının sonuçları ve nihayet milli mücadele sırasında Rum halkın Batı Anadolu'yu terk etmesi (geri kalanlar da mücadele anlaşmalarıyla en aza indirilecekti) Kemalistlere "Osmanlı ulusu" ya da "İslam birliği" hayallerinden uzaklaşabilmeleri fırsatını yaratıyor, ayak basılmamış Asya topraklarına uzanacak "Turan ülkesi" fantazisinden vazgeçilmesini olanaklı kılıyordu. Kürt isyanlarının da bastırılmasıyla birlikte, Türk ırkına dayalı ulus devletinin temelleri atılmış oluyordu. Mustafa Kemal'in başlangıçta milli mücadeleyi Padişahlığı ve Hilafeti kurtarmak amacıyla örgütlemekte olduğunu söylemesine karşılık bunun taktik bir propaganda olduğu açıktı. Kemalistlerin asıl amacı yeniden örgütledikleri orduyu ve onun temsil ettiği egemen bürokratik kastı Saltanat kurumlarının sınırlayıcılığından tamamen kurtarmaktı ve bunun formülü de Cumhuriyet sistemiydi. Öte yandan Anadolu halkının dışındaki Müslüman halkların İstanbul'la bağlarının kalmaması (Ankara'yla da dini açıdan hiç olmayacaktı) Hilafet kurumunun varlığını gereksizleştirmiş ve ilmiye sınıfının tasfiyesinin koşullarını yaratmıştı. Laik devlet formülü bir yandan Padişahlık sisteminden ve ilmiye sınıfından kurtuluşun aracı olurken diğer yandan da emperyalist ülkelere, diğer Müslüman ülkelere yönelik yayılcı politikaların izlenmeyeceğine ve Misakı Milli sınırları içinde kalacak olan gayrimüslimlerin üzerinde baskı yapılmayacağına dair garanti verilmesinin aracı oluyordu. Bu anlamda yeni laik cumhuriyet rejimi, Kemalistlerin ideolojik yönelişlerinden çok politik pragmatizmlerinin bir ürünü olarak ortaya çıkıyordu.

Ayanlık sistemi tasfiye olmuştu ama taşrada eşraf varlığını sürdürüyordu. Ülkenin yıkıma sürüklenmiş ve işgal edilmiş olmasından İttihat ve Terakki'yi sorumlu tutan ve bu nedenle de İttihatçılara dış bileyen (hatta bazı bölgelerde işgal güçlerini İttihatçılara yeğleyen)(17) taşra eşrafının Milli Mücadele'ye destek vermiş olmasının nedeni sadece Mustafa Kemal'in kendi akımını İttihat ve Terakki'den dikkatlice ayırması değildi (subay ve bürokrat kadrolarının çoğu bu partinin eski üyeleri olmasına rağmen). Batı Anadolu'daki Yunan işgali buralardaki Müslüman ticaret erbabının işlerini Rumlara kaptırmasına yol açıyordu. Doğu'da ise tehcir edilen Ermenilerin arazilerine, imalathanelerine ve işlerine el koymuş olan Müslüman eşraf, yenilgi ve işgalle birlikte şimdi bunların geri dönmesinden korkuyordu. Özellikle bu iki olgu, taşra eşrafının Kemalist hareketle birleşmesinde önemli bir rol oynadı (benzer nedenlerle İstanbullu Müslüman işadamları da Milli

Mücadeleyi desteklemeye başlayacaklardı). Kemalistler bu desteğin aracılığıyla muhafazakar yoksul köylü yığınlarını da kontrol etme ve asker toplama olanağına da kavuşuyorlardı. Askeri disiplin ve eşraf desteğinin yanı sıra topraksız köylüye toprak dağıtımını vaadi de Ankara hükümetinin yoksul taşraya yönelik politikasının bir parçasıydı.

Kemalistlerin dış politikası da işgal olgusunun yanı sıra bu iç koşullar çerçevesinde ve pragmatik bir temelde belirlendi. Yeniden inşa edilmek durumunda olan ordunun finansmanı, İstanbul tüccarları, eşraf ve yeni doğmakta olan Müslüman burjuvazi katmanlarından toplanıyordu; ama asıl kaynak, yeni Türkiye'deki ulusal mücadeleyi başlamakta olan antiemperyalist dünya mücadelelerinin habercisi olarak gören Sovyetler Birliği'ndeki Bolşevik hükümetti. Ankara hükümetinin Sovyet rejimiyle kurduğu ve on yıl kadar sürecek olan sıcak dayanışma ilişkisi aynı zamanda Rus devriminin yaygınlaşmasından ürken savaş galibi Batılı güçlere gönderilen bir tehdit mesajı niteliği taşıyordu. Öte yandan, büyük savaştan galip çıkmakla birlikte kendi içlerinde ve aralarında sorunlar yaşamakta olan İngiltere, Fransa ve İtalya'nın Anadolu'daki işgalleri konusunda fazlaca ısrarlı olamamaları Kemalistler için bir avantaja dönüşüyordu. Fransızlar ve İtalyanlar, Batı Anadolu'daki Yunan işgalini buna onay vermiş olan İngiltere'nin bölgedeki yayılmacı politikasının bir parçası olarak görüyor ve bundan kuşkulanıyordu. Bu nedenle de tercihleri, işgalin sürdürülmesi yerine Ankara hükümetiyle uygun sınır koşullarında bir anlaşmaya varmaktı. İngiltere ise Osmanlı'dan arta kalan bölgelerde Balkan, Anadolu, Kafkas ve Ortadoğu Federasyonları'nın kurularak bunların kendi denetimi altında birleştirileceği bir konfederal devlet tezini uygulamak istemekle birlikte bir yandan Hindistan, Mısır ve İrlanda'daki bağımsızlık hareketleriyle uğraşırken diğer yandan da ülke içinde gelişen ve Bolşevik devriminden esinlenen grev ve genel grev hareketleriyle sarsılıyordu. Komünist Parti ağırlıklı benzer grevler dalgası Fransa için de geçerliydi. İtalya'da ise iktidar, 28 Ekim 1922'de Kara Gömleklilerin Roma'ya yürüyüşü sonunda ülkeye el koyacak olan faşist hareketle meşguldü.

Bu uluslararası konjonktürden yararlanan Kemalistler, İngiltere'nin de aktif desteğini çekmesi sonucunda yalnız kalan işgalci Yunan ordularını püskürtmeyi ve 1923'te İngiltere, Fransa ve İtalya (ve onların yanı sıra Japonya, Yunanistan, Romanya, Bulgaristan, Belçika ve Yugoslavya) ile Lozan'da bir barış antlaşması

imzalamayı başardılar. Antlaşma yeni devletin sadece o dönemdeki niyetlerini ve duyarlılıklarını göstermekle kalmaz, ama aynı zamanda bugünlere kadar uzanan dış politika projesinin temellerini oluşturur. Kemalist rejimin en önemli hedefi devletin siyasi bağımsızlığıdır ve ekonomik bağımlılığını da siyasi bağımsızlığına en az zarar verecek düzeye indirgemektir. Bu açılardan emperyalist dünyanın içinde bulunduğu koşullar onlara yeni Türk devletinin meşruiyetini ve Misakı Milli sınırlarını (Musul ve Hatay sorunları dışında) kabul ettirme bakımından elverişlidir ve bu başarılıdır. Öte yandan, kapitülasyonların kaldırılması ve Düyunu Umumiye'nin ilgasının taraflarca kabulü emperyalist ülkelerin ülke ekonomisi üzerinde ayrıcalıklara sahip olmalarına ve onu doğrudan denetlemelerine son verilmesi açısından önem taşır. Bunun karşılığında Türk hükümeti Ekim 1914'ten önce yabancı firmalara tanınan tüm ayrıcalıklara uyulacağını ve 1929'a değin yapılacak ithalatlarda, Osmanlıların Eylül 1916'da aldıkları gümrük vergisinin uygulanmaya devam edileceğini taahüt eder**(18)**. Osmanlı devletinin 170 milyon sterlin tutarındaki dış borcundan Türkiye'nin payına düşen miktar 78 milyon olarak belirlenir ve ödenmesi kabul edilir (bu borç 1954'e kadar ödenmeye devam edecektir; Osmanlı borcunun geri kalan kısmı ise 1914 yılında imparatorluğun parçası olan diğer yeni devletler arasında paylaştırılmıştır).

Lozan antlaşması, yeni Türk devletinin uluslararası güçlerce tanınması, Misakı Milli sınırlarının kabul ettirilmesi, bu sınırlar içinde Ermeni ve Kürt devletlerinin kurulmasına izin verilmemesi, azınlıklar statüsünün sadece gayrimüslimler için kabulü ve mübadele esasının getirilmesi açılarından Kemalistler için bir başarı olmakla birlikte ve aynı zamanda onların kapitalist sisteme entegrasyon arzularının da ilk önemli işaretini oluşturur. Öyle ki, Mustafa Kemal emperyalist ülkeleri bu niyeti konusunda ikna edebilmek için, Lozan görüşmelerinin kesintiye uğradığı 4 Şubat-23 Nisan 1923 tarihleri arasında İzmir İktisat Kongresini toplar ve bu kongreyle Türkiye'nin liberal ekonomi politikaları uygulayarak kapitalist Batı kampında kalacağı, ama bunu kendi istediği koşullarda, yani kapitülasyonların kaldırılması durumunda gerçekleştireceği mesajını gönderir. Mustafa Kemal kongrede yaptığı konuşmalarda ülkenin çok miktarda dış krediye gereksinimi olduğunu vurgular ve "yasalara saygılı olmak koşuluyla yabancı sermayeye gereken güvenceyi vermeye hazır olduğunu" ilan eder. Cumhuriyetin ilan günlerinde de Ankara'da bulunan ABD'li gazeteci Marcossen'le yaptığı görüşmede Türkiye'nin ticari ve ekonomik alanlarda Amerika'yla işbirliği yapabileceğini, Amerikan sermayesinin Türkiye'ye girmesini iyi karşılayacaklarını

belirtecekti.(19) Türkiye “anti-sistem” değildir, emperyalist düzene bağlı kalacaktır.

Böylece yeni Türk hükümeti için dış politika çizgisi sınır güvenliğinin korunması ve bu meyanda “Milli İktisat” politikalarının (önce liberal ekonomi temelinde) uygulanması eksenine oturur. Mustafa Kemal’in çevresinde birleşen asker ve sivil bürokrasi, liberal ve İslamcı muhaliflerini tasfiye ederek ve Kürt isyanlarını bastırarak Bonapartist nitelikli rejimi sağlamlaştırma fırsatı bulur. 1929 dünya ekonomik kriziyle birlikte ülkede devlet kapitalizmi ekonomi politikaları uygulanmaya başladığında da, emperyalist ülkeler arasında artan gerginlikler Ankara hükümetinin güvenlik kaygılarını şiddetlendirir. 1930’lu yıllarda Almanya ve İtalya’nın başını çektiği “revizyonist” ülkeler grubunun Avrupa’da kurulu olan statükoyu değiştirme yönündeki istekleri ve girişimleri, Türk hükümetini özellikle Balkanlar’daki sınırlarını koruyabilme konusunda endişeye sürükler. Bu amaçla bir yandan Balkan ülkeleri arasında saldırmazlık paktları imzalamaya yönelirken, diğer yandan da 19. yüzyılın klasik Osmanlı dış politikasına benzer biçimde, büyük güçlerle ilişkilerinde dengeler ve karşılıklı ittifaklar arayışına girer.

Rejimin bu arayışları iki noktada kendini belli eder: Bir yandan ülkenin Almanya ile olan ticaret haddi hızla artıp diğer ülkelerin toplamının üzerine çıkar, öte yandan Mustafa Kemal İngiltere ile ittifak arayışlarını hızlandırır. Özellikle Almanya’nın müttefiki faşist İtalya’nın elinde bulundurduğu 12 adaları silahlandırarak Akdeniz’i bir *Mare nostrum*’a (Bizim Deniz) dönüştürmek istemesi Ankara’yı İngiltere’den bir saldırı halinde yardım garantisi istemeye iter. Hatta, 1936’da Montrö antlaşmasıyla Boğazlar’daki egemenlik sınırlaması kalkınca, hükümet Boğazlar’ın silahlandırılması ihalesini İngiltere’ye verir; öte yandan Karabük’te bir demir-çelik fabrikası kurulmasını bir İngiliz şirkete ihale ederken, gene denge politikaları uyarınca, fabrikanın kontrolörlüğünü bir Alman firmasına bırakır.

Türk hükümetinin “haysiyetli dış politika” adını verdiği bu denge politikası 1930’ların sonuna doğru ilginç bir karakter kazanır. Ekonomik ilişkilerde, Almanya ile olan bağlantı çok daha güçlüdür: Ülke ihracatında Almanya’nın payı yüzde 42.9 iken İngiltere’ninki yüzde 3.4 düzeyindedir; ithalatın ise yüzde 47’si

Almanya'dan yapılırken, İngiltere'den yapılan ithalat toplamın yüzde 11.2'sinden ibarettir.(20) Almanya, özellikle *kliring*(21) politikası nedeniyle Türkiye'nin dış ticaretinde neredeyse tekel kurmuş durumdadır. Buna karşılık hükümet politika alanında Almanya'dan uzakta durmaya gayret eder, İngiltere ile ittifak arayışlarını sürdürür.

Başlangıçta İngiltere, bir yandan İtalya'yı yanına kazanabileceğini umduğundan, diğer yandan da Hitler Almanyası'na karşı "yatıştırma" politikaları izlediğinden Türkiye'nin ittifak talebine olumlu yanıt vermez, ama 1939'da Almanya'nın Çekoslovakya'yı işgaliyle birlikte tavrını değiştirir ve Türkiye ile Fransa'nın da dahil olduğu bir pakt imzalamayı kabul eder. Türkiye bütün bu çabaları sırasında Sovyetler Birliği'nin de bu ittifaka dahil olmasını isteyerek çevresinde güvenli bir bölge yaratmak için uğraşır. Bu denge ve ittifak politikaları, uluslararası konjonktürün de yardımıyla sonuç verir ve Türkiye II. Dünya Savaşı'nın dışında kalmayı başarır. Ama savaşın son günlerinde Almanya'ya savaş ilan ederek de galip emperyalist blokun safında olduğunu ilan eder.

"Çok Partili" Dönem

1920'ler boyunca ülke kalkınması için çok arzulanan ve beklenen dış yatırımların, gerek uluslararası sermayenin Türkiye'deki devrimci süreçten duyduğu kaygılar, gerekse ağırlaşmakta olan dünya bunalımı nedeniyle gelmeyişi, Ankara hükümetlerinin liberal politikalarından vazgeçerek merkezden denetimli kapalı bir ekonomiye yönelmesine neden olur. Üstelik, Ankara'nın nimetlerinden yararlanmakta olan ticaret burjuvazisinin gereksinim duyduğu yeni kaynaklar, devletin bu doğrultuda seferber olmasını gerektiriyordu. İlk beş yıllık kalkınma planı 1933 uygulanmaya konur, bütçe açıkları kapatılır ve sanayide büyüme oranı yüzde 9 düzeyine ulaşır(22). Böylece ekonomiyi de sıkı denetimine alarak Bonapartist niteliğini iyiden iyiye sağlamlaştıran rejim, dış politika alanında bir yandan Batı ülkeleriyle ilişkilerini geliştirirken, diğer yandan da Sovyetler Birliği'yle özellikle ekonomik alandaki ilişkilerini sıkılaştırır. Bu yıllar, Türkiye'nin bağımsız bir devlet görünümüne en fazla yaklaştığı dönemi oluşturur.

Ne var ki savaş sonrası koşullar Türkiye'nin bu görünümünden hızla uzaklaşıp emperyalist kamp içindeki konumunu güçlendirmesinin zeminini hazırlar. Bir yandan savaştan dünya egemen gücü olarak çıkan ABD'nin Sovyetler Birliği'ni çevrelemek ve Avrupa pazarlarını kendi mallarına açmak doğrultusunda izlediği politikalar, öte yandan SSCB'nin Türkiye'ye yönelik olarak ileri sürdüğü talepler(23), İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı altındaki CHP hükümetlerini ABD ile olan ilişkilerini güçlendirmeye iter. Bunda, ulusal ekonominin inşasına başlanmasıyla birlikte oluşan yeni burjuva kesimlerin Batı kapitalizmiyle daha fazla bütünleşilmesi doğrultusunda baskılarının da etkisi vardır. Öte yandan Batı da Ankara ile ilişkilerin güçlendirilmesini Ankara'daki tek parti rejimine son verilmesine bağlamaya başlamıştır. Nihayet rejim 1946 başında yeni partilerin kurulmasına izin verir, böylece "çok partili" bir düzene geçilmiş olur. Bu "açılıma" ekonomi alanındaki liberalleşme girişimleri de eşlik etmeye başlar ve Türkiye 1947'de Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası'na üye olur.

Bu arada ABD'de Mart 1947'de Başkan Harry Truman Kongre'de yaptığı konuşmada dünyanın iki ideolojik ve politik tutum çevresinde bölünmekte olduğunu belirtir. Daha sonraları "Truman Doktrini" olarak anılacak olan bu görüşe göre ABD tüm dünyada "demokrasiyi ve liberal ekonomiyi" korumak görevini üstlenmek zorundadır. Bu doktrin "komünizmin çevrelenmesini" ve bu amaçla "Hür Avrupa"nın yeniden inşasını, bu arada SSCB'nin çevresindeki ülkelere yardım yapılarak buralardaki ABD varlığının güçlendirilmesini içerir. Bu "doktrin" Ankara tarafından heyecanla benimsenir ve aynı yılın Mayıs ayı sonlarında Türkiye'ye gelen ABD heyetiyle yardım anlaşması görüşmeleri başlatılır. Sonuçta ABD Türkiye'ye 100 milyon dolarlık askeri yardımda bulunmayı kabul eder, ama karşılığında bu yardımların nerede ve nasıl kullanıldığını denetleme hakkını koşul olarak koyar. Yardımların büyük bölümü savaş artığı askeri araç ve malzemelerden oluşur; öyle ki Türkiye bu araç ve malzemelerin bakımı ve yedek parça gereksinimleri için bütçeden her yıl 140 milyon dolar ayırmak zorunda kalarak ileriki yıllarda ciddi bir bütçe açığına doğru sürüklenecektir.

II. Dünya Savaşı'ndan egemen emperyalist güç olarak çıkan ABD'yi savaş sonrasında kaygılandıran ana konu, gene bu savaşın en önemli galiplerinden biri olan SSCB'nin etkisinin o dönemde kaos ortamı içinde bulunan Avrupa kıtasına

yayılması ve Batı ülkelerinde sosyalist iktidarların işbaşına gelerek kapitalizmin kıtadaki varlığını tehlikeye düşürmesidir. Üstelik Avrupa pazarları var olmadığı sürece ABD kapitalizmi de yaşamsal alanlarından mahrum kalacaktır. Bunu ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Dan Acheson, *“ABD’nin üretimi ile dünyanın diğer bölgelerindeki üretim arasında çok büyük bir bağ vardır. Amerika’nın kendi çıkarları açısından, diğer ‘zor durumdaki’ ülkelere yardım etmesi gerekmektedir. Dünyada istikrar sağlanmadan ve bazı dış ülkeler kendi kendilerine ekonomik olarak yeterli hale gelmeden, ABD için uzun süreli bir barış ve refah söz konusu olamaz... Amerika acilen, ithalatını ve Avrupa ülkelerindeki üretimi artırmalı ve Avrupalıların gelir düzeyinin artmasına yardımcı olmalıdır”* (24) diyerek dile getiriyordu. Bu kaygıyla ABD hükümeti Avrupa’nın ekonomik açıdan yeniden inşasını gündemine alır. 1947 ortalarında ABD Dışişleri Bakanı George Marshall ülkesinin *“dünyanın ekonomik sağlığı için elinden geleni yapacağını”* ilan eder. Bunun üzerine Türkiye’nin de dahil olduğu çeşitli Avrupa ülkeleri (25), gereksinim duydukları yardım miktarını ve niteliğini belirlemek üzere Avrupa Ekonomik İşbirliği Konferansı’nı (CEEC) kurarlar.

ABD’nin Türkiye’nin Marshall yardım planına kabulü için ileri sürdüğü koşullar ise, yardımın tarım üretiminin artırılması, tarım aletlerinin modernizasyonu ve ulaşım sisteminin yenilenmesine yönelik kullanılmasıdır. ABD, Türkiye’yi Avrupa’ya tarım ve hammadde sağlayan bir kaynak olarak yönlendirmek istemektedir. Sanayi alanında ise bazı madenlerin, özellikle de ABD sanayisi için önem taşıyan krom cevherinin çıkarılmasını öne sürer. Türkiye’nin bu koşulları kabul etmesi üzerine de yardımlar gelmeye başlar. Bu çerçevede Türkiye ABD’den 1948-1952 yılları arasında toplam 352 milyon dolar tutarında yardım alır. Bu miktarın 175 milyon dolarlık kısmı Türkiye’nin ABD’den, 177 milyon doları ise yardım alan diğer Avrupa ülkelerinden yapacağı ithalat için ayrılmıştır.

Türk hükümetinin ABD emperyalizmine bu biçimde bağlanmaya başlaması kendini derhal iç ve dış politika alanlarında da hissettirir. Ülke içinde *“komünist avı”* başlatılır, ileri gelen aydınlar tutuklanır ve/veya görevlerinden uzaklaştırılır, bu arada sol yayıncı yapan Tan matbaası bir grup sağcı tarafından basılarak yakılır. Dış politika alanında ise ilk belirgin emperyalizm yanlısı uygulama, Türkiye’nin 1949’da İsrail’i resmen tanınması ve ülkesindeki Musevilerin İsrail’e göç etmesine izin vermesi olur. Türkiye’nin Filistin karşıtı bu politikası Arap ülkeleriyle arasının

daha da açılmasına katkıda bulunacaktır. Öte yandan 1949'da toplanan Asya Devletleri Kongresine Türkiye, "Asya değil Avrupa ülkesi" olduğu gerçeğiyle katılmayı reddedecekti, zira aynı yıl kurulan Avrupa Konseyi'nin kurucu üyesi olmuştur.

Ama öte yandan rejimin içindeki ilk çatlaklar da bu dönemde ortaya çıkacaktı. İşçi sınıfını grev yasaklarıyla şiddetli baskı altında tutan, tarım fiyatlarının dünya fiyatlarıyla birlikte düşmesine izin vererek yoksul köylülerin daha da yoksullaşmasına neden olan, merkezi otoriter yönetime muhalif tüm kentli liberal orta sınıf kesimlerini sistemin dışına iten rejim, sanayi malları fiyatlarını yüksek tutarak doğmakta olan sanayi burjuvazisinin sermaye birikimini daha da hızlandırmaya yöneliyordu. Bürokrasi ile sanayi burjuvazisi (ve savaş sırasında doğan vurguncular kümesi) arasında oluşan bu koalisyonun dışında kalan her kesim rejimin karşısında konumlanmaya başlamıştı. Bu koalisyonun karaborsa vurgunları üzerindeki şiddetli kapışması küçük burjuvazinin de yoksullaşmasına neden oluyordu. Savaş sonrasında rejimi temsil eden Cumhuriyet Halk Partisi iktidarının köylülerin desteğini kazanabilmek için, devlete ait topraklar ile ortakçılık yoluyla işletilen mülklerin topraksız ve yoksul köylüye dağıtılmasına dayalı olarak yapmayı düşündüğü toprak reformu da, CHP içindeki toprak sahibi vekillerin büyük tepkisiyle karşılaşacaktı; reform sonuçta iğdiş edilerek sadece bir miktar devlet toprağının dağıtılmasıyla uygulamaya konacak, ama bu da geniş yoksul köylüleri tatmin etmeye yetmeyecekti.

Böylece özellikle Batı Anadolu büyük toprak sahiplerinin kurduğu Demokrat Parti, serbest piyasa ideolojisini ve politikalarını savunan zengin çiftçileri; siyasi, ekonomik ve dini baskılardan yorulmuş orta ve yoksul köylüleri; savaştan sonra kısıtlayıcı bir yük haline dönüşmüş olan devlet vesayetinden kurtulmayı arzulayan kentli zengin tüccarları; liberal ekonomi politikalarının uygulanmasını ve devlet işletmelerinin özel sektöre aktarılmasını talep eden burjuva kesimleri kendi çevresinde toplar. 1946 seçimlerini CHP iktidarının sandıklara müdahalesi sonucunda yitiren DP, 1950 seçimlerinde birinci parti olarak hükümet olur. Bu, Kemalist Bonapartizm'de açılan ilk gediktir.

DP hükümeti daha başından itibaren, gerek kendisini iktidara taşıyan köylü oyları

üzerindeki egemenliğini korumak ve ticaret burjuvazisini memnun etmek için, gerekse ABD'nin Marshall yardımları için koyduğu koşullar nedeniyle tarım alanında hızlı bir yatırım ve kalkınma politikası uygulamaya başlar. Üç yıl boyunca birbiri ardına süren iyi hava koşullarının yardımıyla da tarımsal üretim ve ihracat hızla artar, dönemin deyişiyile "köylünün cebi parar görür". Çağlar Keyder, DP iktidarının ilk üç yılı boyunca ekonominin durumunu şöyle özetler:

1950'lerin başlarındaki iktisadi kalkınma ve tarımsal ticarileşme fırsatları, hükümetin ve kırlardaki destekçilerinin bekleyişlerini cömertçe gerçekleştirdi. Türkiye, ihracat gelirlerinin yükseldiği istisnai bir konjonktürden yararlandı: Kore Savaşı'nın yarattığı iktisadi patlama sırasında ülke, geleneksel ihraç kalemlerinin yanı sıra artan miktarda tahıl ve maden cevherini yurt dışına satabildi. Fiyat teşvikleri, işlenen toprakların genişletilmesi isteğini doğurdu ve birkaç yıl içerisinde ekilen alan %50'den fazla arttı. Bu toprak kazanımı, çoğunlukla, yeni ithal edilen traktörlerin kullanılmasıyla gerçekleştirildi. 1950'yi izleyen üç yıl içerisinde, hükümetin aldığı yardım ile ihraç gelirleri, 35.000 traktöre dönüştürüldü.(26)

Dış politika alanında DP hükümeti, kendinden önceki CHP iktidarlarının başlatmış olduğu ve bir "devlet politikası" haline dönüşmekte olan ABD emperyalizmine tutunma çizgisini geliştirerek sürdürecekti. Bu bağlamda Türkiye, 1949'da ABD'nin öncülüğünde kurulmuş olan Kuzey Atlantik İttifakı Örgütü'ne (NATO)(27) büyük ilgi duyuyor ve ona katılmanın yollarını arıyordu. Bu ilginin altında, Kemalist bürokrasinin Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yönelik taleplerinden duyduğu endişenin yanı sıra ticaret burjuvazisinin uluslararası ticaret kaygıları ile sanayi burjuvazisinin Marshall yardımlarının ve dış kredi akışı ve yatırımlarının sürekliliğinin NATO üyeliğiyle garanti altına alınması isteği de yatıyordu. Aynı ilgiye, ülkeye siyasal demokrasinin liberal Batı dünyasının yardımıyla geleceğine inanan, özellikle kentli yeni kuşak küçük burjuva aydın çevreler de katılıyordu.

NATO'dan bu ilgiye olumlu bir yanıtın gelmesi zaman alacaktı. Kuzey Atlantik İttifakı çalışmaları başladığında Türkiye'nin bu çalışmalara katılma isteği geri çevrilir. Son günlerini yaşamakta olan CHP hükümetinin tüm çabası ise Sovyetler

Birliği'ne karşı bu ittifaka girebilmek, bu olmazsa Yunanistan, İtalya, Fransa ve İngiltere ile birlikte bir Akdeniz savunma ittifakı gerçekleştirmektir. Bu abayı NATO'ya üyelik doğrultusunda 1950'de işbaşına gelen Demokrat Parti hükümeti devralır ve aynı yılın ortalarında Kore'de patlak veren iç savaşa asker göndermeye karar vererek girişimlerini gclendirmeye yönelir, hemen ardından da yeni bir üyelik başvurusunda bulunur. Başlangıçta Türkiye'yi bölge stratejisinde önemli bir oyuncu olarak görmeyen ABD emperyalizminin zamanla görüş değiştirmesinde, Türk askerlerinin Kore'deki "kahramanlıklarından" ok başka etmenler belirleyici olacaktı. Bunların başında Sovyetler Birliği'nin atom bombasını geliştirmiş olduğunu ilan etmesi ve ABD'ye dünya egemenliğini sadece atom bombası tehdidiyle srdremeyeceğinin işaretini vermiş olması geliyordu. 1949 sonlarında in'de Komünist Parti'nin iktidara gelmesi ve aynı gelişmenin Kore'de yaşanıyor olması da Washington'u ittifak çemberini geliştirmeye zorluyordu. Gene bu çerçevede sosyalist Yugoslavya'nın Kominform'dan atılması ve Sovyetler Birliği ile arasındaki artan gerginlik, emperyalizmin "Avrupa'nın güvenliğini" Balkanlar'daki statükonun korunmasına bağlamasına neden oluyordu. Bu nedenlerle ABD sonunda Yunanistan ve Türkiye'nin de NATO ittifakına dahil edilmesine karar verecekti.

Türkiye'nin 1950'lerin başlarındaki ilk üç yıl boyunca ekonomisi esas olarak tarım ürünlerine dayalı bir tür "ihracat ekonomisidir". Ama bunun ardından, bir yandan ülke genelinde hüküm sürmeye başlayan kuraklık, ama öte yandan daha da önemlisi dünya temel madde fiyatlarındaki ani ve hızlı düşüşler, bu "kalkınma" türünü akamete uğratır. Üretim durgunlaşır, ihracat gelirleri düşer, döviz rezervleri erir, enflasyon yükselmeye başlar. İhracatın azalması, ithalatta da kısıntılara yol açar, böylece burjuvazi i tüketime yönelik yatırımlara (zellikle gıda ve tekstil sanayilerinde) ve ithal ikamesi ekonomi politikalarına yönelir. Bir yandan da Menderes hükümeti i ticareti canlandırmak ve inşaat sektörünü desteklemek amacıyla yaygın bir yol yapımı projesini başlatır. Ama sermaye birikiminin yetersizliği, bir yandan yeni yatırımlar için, diğer yandan da ihracatın düşmesiyle büyüyen bte açıklarının kapatılması için dış yardıma ve kredilere olan ihtiyaı büyüterek artırır. Buna karşılık 1950'lerin ortalarından itibaren dış yardımlarda ve kredilerde ciddi bir düşüş olur, bunun üzerine hükümet bte açıklarını kapatabilmek için kısa dönemli borçlanmalara yönelir, bu da dış borç ve faiz yükünün kaldırılmaz biçimde ağırlaşmasına neden olur. Artan bu ekonomik sıkıntılar nedeniyle Menderes hükümeti IMF'ye başvurur ve 300 milyon dolar

tutarında bir kredi ister. ABD'li uzmanlar ise kredi verme karşılığında Türkiye'nin tarım sektörüne yönelik kredi ve destek alımlarının durdurulmasını, acil bir vergi reformunun düzenlenmesini ve Türk lirasının devalüe edilmesi koşullarını öne sürerler. DP'nin oy tabanını tehdit edecek olan bu istekler kabul edilmeyince de görüşmeler kesilir. Ama giderek politik bir kriz yaratmaya başlayan ekonomik darboğaz karşısında hükümet daha fazla dayanamaz ve 1958'de Türk lirasını devalüe ederek doları 2,80 liradan 9 liraya yükseltir, kredi tavanları belirler, ithalat kotaları koyar. Bunun üzerine ABD, Dünya Bankası ve Avrupa Ödemeler Birliği'nden 260 milyon dolar dış yardım sağlanır. ABD de dış borçları erteler. Bütün bunlara rağmen 1960 bütçesi 387 milyon dolar açık vermekten kurtulamaz.**(28)** Bütün bu süreç, Türkiye'nin özellikle ABD emperyalizmine bağımlı bir yarı sömürge ülke olma statüsünü iyiden iyiye güçlendirecektir.

Bu duruma ilk tepki gösteren, 1950 ortalarında DP'den koparak başarısız bir parti (Hürriyet Partisi) kurma girişiminde bulunan sanayi burjuvazisi olacaktı. Bu kesim, DP hükümetinin sistemli olarak tarım ve ticaret burjuvazisini kollamasından ve fonları özel sektör yerine devlet işletmelerine aktarmasından şikayet ediyordu. Öte yandan 1958'de yüzde 40 düzeyine ulaşan enflasyon oranı, bürokrasinin, özellikle de asker kesimin gerçek gelirlerinde ciddi düşüşler yaratarak onların da hükümete karşı tepki duymaya başlamalarına neden oluyordu. Eskiden DP'nin çevresinde oluşan koalisyon katılmış olup şimdi ondan kopmaya başlayan bu kesimlerden biri de, Menderes hükümetinin muhalefet karşısında giderek daha baskıcı bir politika izlemesinden şikayetçi olan liberal aydınlardı. Gerçi DP'nin muhalefet üzerindeki uygulamaları tek parti rejimi sırasındaki baskılar düzeyine ulaşmamıştı, ama rejimin temelinde yatan Bonapartist karakter bu kez sivil bir hükümet aracılığıyla tekrar yüzeye çıkıyordu. Öyle ki, anayasa dışı bir meclis komisyonuna karşı tepkilerini dile getiren öğrenci hareketi karşısında sıkıyönetim ilan edecek düzeye ulaşan hükümet baskıları nihayet aydınların orduyu yardıma çağırmalarına neden olacak ve 27 Mayıs 1960 günü gerçekleştirilen darbeyle ordu iktidara el koyacaktı.

Bütün bu dönem boyunca (1946-1960) Türkiye'nin dış politikası, DP iktidarı sırasında dış yardım ve kredi arayışı endeksli olmakla birlikte, esas olarak jeostratejik savunma ve sınır güvenliği temeline dayanıyordu. Bu anlayışa göre Türkiye "tarihi düşmanlarınca" çevrelenmiş durumdaydı: Rusya (şimdi SSCB ve

onun müttefikleri), Yunanistan, İnan ve Arap ülkeleri. Tabii bunların başında “asıl tehlike” olan komünist ülkeler gelmekteydi. Bu anlamda Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı'nın son dönemlerinden kalma devlet politikası olan “büyük güçler” arasında dengeler arama çizgisini sürdürmek istemiş, bir yandan SSCB ile ilişkilerini koparmamış, hatta başlangıçta ondan yardım da almış, ama esas olarak da ona karşı Batı emperyalizmi ile ittifak arayışına girmişti. Buna karşılık ABD emperyalizmi özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra ve 1950'lerin başlarında tüm ilgisini Latin Amerika üzerinde yoğunlaştırmış durumdaydı ve Türkiye'yi kendi çıkarları açısından jeostratejik öneme sahip olarak görmüyordu. Ne var ki, 1952'de ABD başkanlığına seçilen NATO eski genel komutanı David Eisenhower ve onun dış işleri bakanı John Foster Dulles, Yeni Bakış Stratejisi adlı bir Ulusal Güvenlik Konseyi kararı çıkartarak, Truman döneminde uygulamaya konan “çevreleme” (containment) politikasını Ortadoğu ve Asya-Pasifik bölgesinde genişletmeye yönelmişlerdi. Bu anlamda Türkiye ile ABD'nin stratejik bakışları çakışmış ve Türkiye NATO'ya dahil edilmişti. Aynı dönemde pek çok yeni bağımsızlığını kazanmış ülke, bağlantısız ülkeler hareketine katılarak siyasi ve bir anlamda da ekonomik bağımsızlığını korumaya çalışırken, Türkiye emperyalist sisteme daha derinden entegre oluyordu.

Mayıs 2015

Dipnotlar:

1.) A. Davutoğlu, *Stratejik Derinlik - Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, Küre Yayınları, İstanbul, 2001.

2.) 19 Ağustos 2013'te dönemin başbakanı Erdoğan'ın dış politika baş danışmanı İbrahim Kalın, Türkiye'nin uluslararası politikada yalnızlaştığı iddialarına ilişkin olarak Twitter hesabında “Türkiye Ortadoğu'da yalnız kaldı iddiası doğru değil ama eğer bu bir eleştiri ise o zaman söylemek gerekir; bu, değerli bir yalnızlıktır” yanıtını vermişti. Bak.: <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/24552615.asp>.

3.) Y. Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1976.*

4.) *ibid. s.22.*

5.) Alman mühendisleri ve teknik adamlarının yardımıyla gerçekleştirilen bu demiryolu aslında Almanya'nın Ortadoğu'daki genişleme planlarının bir parçasıdır ve Britanya hükümetince tepkiyle karşılanır.

6.) Y. Akçura, *agy.*, s.34.

7.) Bak.: Mohammad Sadiq, *Türkçülük Cereyanı-Türk Millîyetçiliğinin Eşiğinde (1908-1918)*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1972.

8.) Çağlar Keyder, "Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politikası", *Geçiş Sürecinde Türkiye içinde*, s.39, derleyenler A. Tonak ve I. C. Schick, Belge Yayınları, İstanbul, 2001.

9.) L. Troçki, "1908 Türkiye Devrimi ve Proletaryanın Görevleri", bak.: <http://www.sendika.org/2008/09/1908-turkiye-devrimi-ve-proletaryanın-gorevleri-l-eon-trocki/>. Keyder, 1908 için "Sürekli 'yukardan devrimin' başlangıç tarihi" der, *agy.* s.40.

10.) Ç. Keyder, *agy.* s. 40.

11.) *Mechveret Supplement Français* dergisiyle ilgili bilgiler ve alıntılar için bak.: "İttihat-Terakki ve Dış Politika (1906-1909)", Doç. Dr. Hasan Unal, <http://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=283218>.

12.) Ibid.

13.) Leon Trotsky, “La nueva Turquía” (“Yeni Türkiye”), bak.: <https://www.marxists.org/espanol/trotsky/1900s/19090103.htm>.

14.) Şerif Mardin, “Tabakalaşmanın Tarihsel Belirleyicileri”, *YAZKO Felsefe Yazıları* içinde, No.5, İstanbul, 1985.

15.) İttihat ve Terakki'nin “milli iktisat” yaratma politikalarının geniş bir özeti için bak., Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni, cilt 1*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1976.

16.) Çağlar Keyder, *agy.*, s.42.

17.) M. Şefik Aker, *İstiklâl Harbinde 57. Tümen ve Aydın Millî Cidali*, İstanbul (Askerî Matbaa), 1937, s. 108.

18.) Treaty of Peace with Turkey and Other Instruments Signed at Lausanne on July 24, 1923, HMSO, Londra, Cmd 1929, s.203.

19.) *Vatan Gazetesi*, 29 Ekim 1953; aktaran Sabahattin Özel, <http://ataturkilkeleri.istanbul.edu.tr/wp-content/uploads/2013/03/ydta-02-ozel.pdf>, s.241.

20.) *Türk Dış Polirikası*, Ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, cilt 1, s.256.

21.) Türkiye o dönemde mallarını dövizle satmaktan yoksun olduğundan ithalat ve ihracat işlemlerini mahsup ve takas yoluyla değişime dayalı kliring yoluyla ve

kliring ajansları aracılığıyla gerçekleştiriyordu.

22.) Sabahattin Özel, “Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi”, <http://ataturkilkeleri.istanbul.edu.tr/wp-content/uploads/2013/03/ydta-02-ozel.pdf>, s.247.

23.) SSCB 1945'te Türkiye'den Kars ve Ardahan'ın yanı sıra Boğazlar üzerinde denetim hakkı talep eder.

24.) USA Council on Foreign Relations, The United States in the World Affairs, 1947-1948, Harper and Brothers, New York, 1948. s.57.

25.) Avusturya, Danimarka, Yunanistan, İzlanda, İrlanda, İtalya, Luxembourg, Hollanda, Norveç, Portekiz, İsveç, İsviçre, İngiltere, Fransa.

26.) Ç. Keyder, *agy.* s.57.

27.) Örgütün kurucu üyeleri ABD, Kanada, İngiltere, Fransa, Belçika, Hollanda, Lüksemburg, İtalya, Danimarka, Norveç, Portekiz ve İzlanda idi.

28.) *Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1973*, 5. Baskı, AÜSBF Dış Münasebetler Enstitüsü yayını, Ankara, 1982, s.452-459.